

Sławomir Augusiewicz

"Polska a Brandenburgia - Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne", Andrzej Kamieński, Poznań 2002 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 113-116

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i innych jeszcze świeckich ludzi doprowadziła w efekcie do wydania przez króla banicji na Elbląg, z dwutygodniowym terminem jej wykonania. Dopiero tak surowa kara złamała opór miasta, i ostatecznie w 1617 r. kościół św. Mikołaja przejęli katolicy, których jak wspomniano, w Elblągu była zdecydowana mniejszość.

Prezentowany tom źródeł, to wynik wieloletnich poszukiwań archiwalnych i badań tej kwestii przez autora opracowania. Mimo wskazanych wcześniej pewnych uwag i dezyderatów w sumie otrzymaliśmy wydanie starannie przygotowane, które dla zainteresowanych tą problematyką może stanowić gruntowną podstawę dla prac konstrukcyjnych. Sam wydawca opublikował dość duży artykuł na tematy elbląskie (zob. A. Szorc, *Stanisław Hozjusz a reformacja w Elblągu*, *Studia Warmińskie*, t. 7, Olsztyn 1970, ss. 35—88). Może obecnie po przebicciu się przez tak bogate pokłady źródłowe da poszerzony wykład o reformacji w tym mieście i dokona tego samego, co w końcu XIX stulecia uczynił Teodor Wierzbowski, który najpierw wydał cztery tomy źródeł zatytułowane jako *Uchansiana*, a uwieńczył monografią — *Jakub Uchański arcybiskup gnieźnieński (1502—1581)*, Warszawa 1895. Oczywiście z publikacji źródeł o reformacji w Elblągu powinni korzystać wszyscy, którzy będą ten problem podejmować w szerszym wymiarze. Przedstawiona tu batalia dwóch wyznań o kościół św. Mikołaja w Elblągu nie zawęży tej problematyki do jednego miasta i kościoła, było to wówczas zjawisko o zasięgu o wiele szerszym, ale przedstawione nam w ramach zawężonych i o takim natężeniu doskonale pozwala mieć jasny obraz zjawiska powszechnego.

Ten bogaty materiał źródłowy winien też teologom obydwu wyznań posłużyć jako dogłębne studium analizy postaw religijnych w sytuacjach ekstremalnych. Natomiast refleksja może stać się wskazówką do wypracowywania zasad współczesnego ekumenizmu, by grzechy przeszłości nie stały się udziałem bratnich wyznań w czasach nam współczesnych i w przyszłości.

Irena Makarczyk

Andrzej Kamieński, *Polska a Brandenburgia — Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, ss. 416.

Stosunki polsko-pruskie w drugiej połowie XVII w. nie posiadały dotychczas pełnego opracowania. Problematyka była co prawda poruszana zarówno w syntezach dziejów Niemiec, Brandenburgii — Prus czy Polski, biografiach Fryderyka Wilhelma, innych monarchów, polityków i dyplomatów czynnych w tym okresie — Jana III Sobieskiego¹, namiestnika Prus Książęcych Bogusława Radziwiłła² czy Johanna von Hoverbeck³ i Otto von Schwerina⁴ oraz w studiach dotyczących wybranych zagadnień: traktatów welawsko-bydgoskich i ich znaczenia tak w relacjach Prus Książęcych z Rzeczpospolitą, jak i dla stosunków wewnętrznych⁵, sprawy Elbląga i lenna lęborsko-bytowskiego⁶ czy polityki

1 Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629—1696*, Warszawa 1983.

2 J. Jacoby, *Boguslaus Radziwill — der Statthalter des Grossen Kurfürsten in Ostpreussen*, Marburg a. Lahn 1959; B. Kalicki, *Boguslaw Radziwill. Koniuszy litewski*, Kraków 1878; T. Wasilewski, *Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła*, w: *Autobiografia*, wyd. T. Wasilewski, Warszawa 1979, ss. 5—99.

3 M. Hein, *Johann von Hoverbeck. Ein Diplomatleben aus der Zeit des Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1925.

4 M. Hein, *Otto von Schwerin. Der Oberpräsident des Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1929.

5 D. Makiłta, *Między Welawą a Królewcem 1657—1701. Geneza Królestwa w Prusach (Königtum in Preussen)*. *Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998; B. Wachowiak, *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia, następstwa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 1998, nr 234, ss. 13—29;

bałtyckiej Jana III Sobieskiego⁷, ale brak całościowego ujęcia utrudniał wyodrębnienie zasadniczych programów politycznych realizowanych przez obydwa państwa we wzajemnych stosunkach oraz ich właściwą oceną. Uzupełnia tę lukę książka Andrzeja Kamińskiego. Chronologicznie obejmuje ona okres od roku 1657, tj. od zawarcia traktatów welawsko-bydgoskich, zmieniających prawny status Fryderyka Wilhelma jako księcia pruskiego i stwarzających podstawę do ułożenia na nowych warunkach stosunków z Rzeczpospolitą, aż do 1696 r., czyli do momentu, gdy wraz ze śmiercią Jana III Sobieskiego i wstąpieniem na tron polski elektora saskiego Augusta II zapoczątkowana została nowa epoka w stosunkach z Brandenburgią — Prusami.

Sukces Fryderyka Wilhelma odniesiony w wojnie północnej 1655—1660 sprawił, że wzrosło jego znaczenie jako czynnika politycznego na arenie europejskiej. Dlatego ukazanie stosunków polsko-prusko-brandenburskich ze wszystkimi ich uwarunkowaniami było możliwe tylko w powiązaniu z tak ważnym czynnikiem, kształtującym wówczas politykę europejską, jaki stanowili Habsburgowie, urastająca do roli pierwszego mocarstwa na kontynencie Francja Ludwika XIV, a także Szwecja i Turcja. Z drugiej strony konieczne było uwzględnienie złożoności sytuacji wewnętrznej państwa polsko-litewskiego, gdzie dwór królewski, jako ośrodek wysuwający i realizujący określone koncepcje polityki zagranicznej, poważnie był ograniczony przez szlachtę i opozycyjne frakcje magnackie. W takim ujęciu politykę Rzeczypospolitej wobec Prus Książęcych można rozumieć zarówno jako działanie będące najczęściej kompromisem, czy wypadkową ścierających się koncepcji, jak i opinię, określoną postawę, jaką przyjmował „naród polityczny” wobec problemu pruskiego.

W taki też sposób autor ujmuje cele swojej pracy — jako „ukazanie miejsca i znaczenia stosunków polsko-brandenbursko-pruskich w polityce zewnętrznej obu państw. Chodzi zarówno o przedstawienie celów politycznych Brandenburgii — Prus wobec Polski w drugiej połowie XVII w., jak i środków oraz metod ich realizacji w wyodrębnionych okresach periodyzacyjnych. Konieczne jest także zaprezentowanie reakcji strony polskiej i ich uwarunkowań”. Dostrzegając pasywność Rzeczypospolitej wobec polityki realizowanej przez Fryderyka Wilhelma, formułuje pytania o źródła takiej postawy — czy wynikały one „z braku zainteresowania polskich elit politycznych sprawami brandenbursko-pruskimi? Czy też był to wynik postępującej słabości Rzeczypospolitej lub błędnej oceny sytuacji i celów partnera brandenburskiego” (s. 12).

Kolejne rozdziały monografii odpowiadają sześciu wyodrębnionym okresom. Taka konstrukcja pracy, gdzie w układzie chronologicznym zaprezentowana została analiza bogatej i różnorodnej problematyki, sprawia, że wywody autora są przejrzyste. Periodyzacja stosunków polsko-brandenburskich w drugiej połowie XVII w. Kamiński oparł na

J. Wijaczka, *Traktat welawsko-bydgoski — próba oceny*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, ss. 49—74.

6 S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburg*, *Elbinger Jahrbuch*, 1928, H. 7, ss. 1—148; W. Klesińska, *Okupacja Elbląga przez Brandenburgię w latach 1698—1700*, *Rocznik Elbląski*, 1969, nr 4, ss. 88—121; A. Kaminka-Linderska, *Między Polską a Brandenburgią. Sprawa lenna łęborsko-bytowskiego w drugiej połowie XVII w.*, Wrocław—Warszawa 1966.

7 K. Piwarski, *Sprawa lenna za Jana III Sobieskiego (1688—1689)*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 43, 1929, t. I, ss. 153—186; idem, *Polityka bałtycka Jana III Sobieskiego w latach 1675—1679*, w: *Księga pamiątkowa ku czci profesora Wacława Sobieskiego*, t. I, Kraków 1932, ss. 197—265; H. Komaszynski, *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Gdańsk 1983; J. Woliński, *Sprawa pruska 1674—1675 i traktat jaworowski*, w: *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, Warszawa 1960, ss. 16—56.

datach przełomowych — układy welawsko-bydgoskie, śmierć Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1673), traktat jaworowski (1675), pokój brandenbursko-francuski w Saint-Germain-en-Laye i sejm grodzieński (1679), oznaczających reorientację polityczną obydwu stron, poselstwo kanclerza wielkiego koronnego Jana Wielopolskiego do Francji (1685), zapoczątkowujące zmiany sojuszy, wreszcie powrót Jana III Sobieskiego do współpracy z cesarzem (1690). Warto zwrócić uwagę, że autor jako przełomowe w większości wyszczególnia wydarzenia z szerszego kontekstu europejskiego, które, zgodnie z przyjętymi przez niego założeniami, znacząco wpływały na wzajemne relacje obydwu państw. Na przykład śmierć Fryderyka Wilhelma (1688), choć z pewnością stanowiła doniosłe wydarzenie, nie miała decydującego znaczenia w stosunkach Brandenburgii — Prus z Polską. Poczynania w tym zakresie kontynuatora jego polityki elektora Fryderyka III dowodzą, że istniał i był konsekwentnie realizowany program polityczny wobec Rzeczypospolitej.

Do ważnych dokonań Kamińskiego zaliczyć należy podjęcie badań w obszarach dotychczas mało znanych. W ogóle wydaje się, że wcześniejsi badacze chętniej kierowali swoją uwagę na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XVII w., na które przypadła najbardziej intensywna działalność Fryderyka Wilhelma, zmierzająca do zdobycia niezależności w Prusach Książęcych, a po osiągnięciu tego celu do umocnienia swojej pozycji zarówno wobec Rzeczypospolitej, jak i stanów. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Kamiński jednoznacznie określa traktaty welawsko-bydgoskie jako „zapoczątkowujące istnienie niepodległej monarchii pruskiej” (s. 26), a polską politykę wobec stanów pruskich jako niestałą i chwiejną (s. 71). Natomiast epoka Sobieskiego, może za wyjątkiem okresu 1675—1679, jest w rozpatrywanym przez Kamińskiego aspekcie mało znana. Dotyczy to m.in. postawy Brandenburgii wobec walki politycznej w Polsce po 1660 r. i rokосу Lubomirskiego, współpracy militarnej przeciw Turcji po 1672 r., na temat której jedynie Manfred Laubert napisał niewielki, nieobiektywny, bo oparty tylko na źródłach brandenburskich, przyczynek⁸, sporu o Drahim, zatargów celnych i monetarnych. Autor na nowo przedstawił, opierając się na znacznie szerszej niż wykorzystywana dotychczas przez badaczy bazie źródłowej, znane już wydarzenia: sprawę Christiana Ludwika Kalksteina⁹, planów bałtyckich Sobieskiego, rywalizacji o spuściznę po Radziwiłłach birżańskich, zapoczątkowaną w 1680 r. małżeństwem młodszego syna Fryderyka Wilhelma Ludwika z Ludwiką Karoliną Radziwiłłówną, córką Bogusława Radziwiłła i ostatnią z tej linii rodu dziedziczką tych dóbr, czy wreszcie nieopozbawionego wydzwiku politycznego skandalu wokół drugiego małżeństwa Ludwiki Karoliny z księciem neuburskim Karolem Filipem w 1688 r.¹⁰

8 M. Laubert, *Der Grosse Kurfürst und die Türckenkrieg König Johanns III. Sobieski*, Die Burg, Jg. 3, 1942, ss. 300—306.

9 F. Hirsch, *Zur Geschichte Christian Ludwigs von Kalckstein*, Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte, 1890, Bd. 3; K. Jarochoowski, *Sprawa Kalcksteina 1670—1672*, Warszawa 1883; J. Paczkowski, *Der Grosse Kurfürst und Christian von Kalckstein*, Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte, 1889, Bd. 2, 1890, Bd. 3.

10 A. Z. Helcel, *O dwukrotnym zamężciu księżniczki Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny i wynikłych stąd w Polsce zamieszkach. Przyczynek do dziejów panowania Jana III*, Kraków 1857; A. Wejnert, *Szczegóły wyświatlające powody zerwania umów małżeńskich królewicza Jakuba Sobieskiego z Księżną Radziwiłłową*, Warszawa 1855; S. Tarnowski, *Tajemnica roku 1688*, Rocznik Akademii Umiejętności, 1883, ss. 233—251, 352—365; T. Schieman, *Luise Charlotte Radziwill, Markgräfin von Brandenburg*, Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte, 1890, Bd. 3.

Realizując postawione przed sobą zadania badawcze, autor wszechstronnie wykorzystał bogatą literaturę przedmiotu i publikacje źródłowe. Niewielkim z pewnością brakiem, nie wazącym jednak na wysokiej ocenie naukowej wartości omawianej książki, jest pominięcie pracy Z. Staniszewskiego i S. Ochmann-Staniszewskiej¹¹, omawiającej przebieg sejmów w czasach panowania Jana Kazimierza, W. Kłaczewskiego, dotyczącej walki politycznej w Polsce w przededniu rokoszu Lubomirskiego¹², monografii wspomnianego rokoszu pióra M. Nagielskiego¹³ czy artykułów A. Rachuby i A. Codello na temat sytuacji wewnętrznej w Wielkim Księstwie Litewskim, w których można znaleźć sporo informacji dotyczących m.in. politycznej działalności namiestnika Prus Książęcych Bogusława Radziwiłła w Rzeczypospolitej¹⁴. Przede wszystkim Kamiński przeprowadził jednak gruntowną kwerendę w archiwach i zbiorach rękopiśmiennych polskich, wykorzystując, co sam podkreśla, po raz pierwszy na taką skalę akta sejmików koronnych oraz Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem i Haus-, Hof-, und Staatsarchiv w Wiedniu.

Oceniając politykę Hohenzollernów wobec Polski, Kamiński jest skłonny tonować dotychczasowe stwierdzenia polskiej historiografii, dopatrującej się w niej poczynań zaborczych. Z drugiej strony, wyrażając opinię o pruskiej polityce Rzeczypospolitej, konkluduje, że jej elity nie były zainteresowane sprawami Prus Książęcych. Z wniosków zaprezentowanych przez autora wynika, że utrata lenna pruskiego nie stanowiła przełomu w polskim spojrzeniu na problematykę pruską, nie przyczyniła się do ukształtowania mniej lub bardziej, ale konsekwentnego programu, ale nadal, podobnie jak przed Welawą, pozostała zbiorem doraźnych decyzji.

Sławomir Augustewicz

Codziennosc zapamiędana. Warmia i Mazury we wspomnieniach, red. Hans-Jürgen Karp, Robert Traba, przekład tekstów niemieckich Jolanta Pawłowska, Olsztyn—Warszawa 2004, wyd. Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Instytut Studiów Politycznych PAN.

Tematyka związana z życiem codziennym zawsze była bardzo popularna wśród czytelników, jednak dopiero w ostatnich latach zagadnienia te (zwłaszcza w odniesieniu do czasów powojennych) zyskały liczne grono badaczy.

Kilka lat temu Wspólnota Kulturowa „Borussia” ogłosiła konkurs na wspomnienia i relacje dotyczące codzienności na Warmii i Mazurach po zakończeniu II wojny światowej. Omawiana książka stanowi zbiór materiałów nadesłanych na wspomniany apel. Pisali je także ludzie, którzy z Warmią i Mazurami związani byli tylko w czasie spędzanych tu urlopów, a mimo to uznali, że mają coś do powiedzenia, chcieli podzielić się swoimi spostrzeżeniami. Ogółem nadesłano sześćdziesiąt trzy prace (czterdzieści pięć

11 S. Ochmann-Staniszweska, Z. Staniszweski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo — doktryna — praktyka*, Wrocław 2000.

12 W. Kłaczewski, *W przededniu wojny domowej w Polsce. Walka sejmowa lat 1664—1665*, Lublin 1984.

13 M. Nagielski, *Rokosz Jerzego Lubomirskiego w 1665 roku*, Warszawa 1994.

14 A. Rachuba, *Radziwiłłowie wobec rokoszu Lubomirskiego*, w: *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. III, Warszawa—Łódź 1989, ss. 85—103; idem, *Opozycja litewska wobec wyprawy Jana Kazimierza na Rosję 1663/1664*, *Kwartalnik Historyczny*, 1982, nr 1, ss. 15—29; A. Codello, *Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666—1667*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 71, 1964, nr 4, ss. 913—929; idem, *Pacowie wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego (1660—1667)*, *Przegląd Historyczny*, R. 49, 1958, z. 3, ss. 21—43.